

„ÚGY HISZEM, EZ NEM OLYAN EGYSZERŰ”: AZ ATTITŰDIGÉKRŐL ÉS A FAKTIVITÁSRÓL

Gyarmathy Zsófia

Bevezetés

Tanulmányomban az attitűdigék faktivitásával kapcsolatos jelenségeket vizsgálom. Egy, az attitűdigék szemantikájáról és kategorizálásáról szóló általános bevezetés után rátérek annak tárgyalására, hogy miben is áll egy attitűdige faktivitása, és milyen válfajai vannak a faktivitásnak. Amint látni fogjuk, az attitűdigék osztályait hierarchiába tudjuk rendezni az alapján, hogy mely operátorok hatókörében maradnak faktívok, amennyiben azok. Ez a hierarchia több jelenség vizsgálatánál is visszatér, többek között a tanulmányom központi részét képező úgynevezett értékelő módosítók megjelenése szempontjából. Jelen tanulmányban ugyanis a faktivitással kapcsolatos jelenségek egy szűkebb, és (véleményem szerint) méltatlanul kevés figyelmet kapott csoportjával kívánok foglalkozni, név szerint azzal, hogy miképpen változhat az egyes attitűdigék faktivitása bizonyos kifejezések hatására. A 3. részben tehát azt vizsgálom meg, mely igéknél és miként tudják befolyásolni a faktivitást a mátrixmondatbeli *úgy*, illetve az úgynevezett értékelő módosítók, úgy mint *jól*, *rosszul*. Ezen megfigyelések alapján a 4. részben a legfontosabb adatokra egy elemzési javaslatot vetek fel, még hozzá a melléknevek szemantikájából merítve egy *skála alapú* megközelítésben. Ezen keretben a faktív attitűdpredikátumok lexikailag meghatározzák, hogy milyen értéket vesznek fel egy igazságskálán (a faktivitással kapcsolatos preszuppozíciójuk tehát ebben merül ki), ezen alapértéket pedig bizonyos kifejezések (például az értékelő módosítók) képesek módosítani. Azt találjuk majd, hogy míg az értékelő módosítók esetében ez az elemzés több szempontból is előnyösnek tűnik, az *úgy* esetében el kell vetnünk, ahogy egy másik lehetséges javaslatot is, így ezen kifejezésre a jelen keretek között nem fogok elemzést adni, hanem leginkább a vele kapcsolatos, korábban nem tematizált problémákra hívom fel a figyelmet. A faktivitás skála alapú elemzése azonban ígéretesnek tűnik, többek között a kettőnél több értékű skálákra való kiterjeszthetőség, illetve az értékelő módosítók egységes elemzési lehetősége miatt. Fontos kiemelni, hogy jelen tanulmányban az attitűdigék, az értékelő módosítók és az *úgy* szemantikájára fókuszálok, így az ezen kifejezésekkel kapcsolatos szintaktikai

hátteret jórészt figyelmen kívül hagyom, és tisztán formális szemantikai aspektusból vizsgálom őket.

1. Az attitűdigék és osztályaik

Az attitűdigék mentális állapotokat (ritkább esetben folyamatokat vagy eseményeket) írnak le, mint például *szeret, sajnál, tud, meglepődik*. A jelen cikkben leginkább a propozicionálisattitűd-igékkel foglalkozom majd, vagyis amelyek esetében az attitűd egy propozícióra irányul. A bevett elemzés szerint ezen attitűdigék egy alany és egy propozíció közötti relációt írnak le (ez az úgy nevezett relációs elemzés, lásd Moltmann 2003). A propozicionálisattitűd-igék szemantikáját Hintikka (1969) óta a lehetséges világok szemantikájának keretében szokták megragadni. Például a *János azt hiszi, hogy p* mondat akkor és csak akkor igaz, ha minden világ, amely eleme a János hitét kitevő világok halmazának, az egyben a *p* propozíciónak is eleme.¹

A lehetséges világ alapú elemzések számos ismert problémába ütköznek. Talán a legismertebb, hogy egy lehetséges világ alapú elmélet nem képes megkülönböztetni az azonos intenziójú kifejezéseket, mint amilyen a *2* és *a legkisebb prím* (ennek a problémának a tárgyalása, amely már Fregénél is megjelenik, elsősorban talán Kripke (1979) nevéhez fűződik), de hasonló gondot jelentenek a szükségszerűen igaz/hamis állítások, az inkonzisztens hitek és a logikai mindentudás paradoxona is például. A különböző problémákra különböző megoldási javaslatok születtek, a szintaktikai formák szemantikában való megjelentetésétől kezdve a hiperintenzionális logikák alkalmazásán át (például Fox és Lappin 2001) a szituációalapú elemzésekig (például Moltmann 1994). Ehelyett azonban nem foglalkozunk az attitűdigék szűken vett jelentésrepresentációjával és az ezzel kapcsolatos problémákkal, bár az *úgy* szó elemzése kapcsán egy bizonyos szinten érintjük majd ezt a kérdéskört is.

Az attitűdigéket az irodalomban többféleképpen is csoportosították, és természetesen az attitűdigék szemantikájának különböző aspektusait vizsgáló kutatók különböző szempontok alapján végezték az osztályozást. Gyakori a jelentésalapon történő osztályozás, vagyis naiv szemantikai osztályok felállítása (például Forbes 2006), míg Moltmann (1994) például hat különböző következtetési séma érvényességét megvizsgálva különböztette meg az elfogadást kifejező igék, a negatív tartalmú igék, az emotív igék, a kérdő monda-

¹ Ezt Hintikka formálisan elérhetőségi relációkkal ragadta meg, majd Kratzer (1981) finomította az elemzést, elkülönítve a modális bázis és a rendezési forrás szerepét, amellyel például az *akar*-jellegű igékkel kapcsolatos problémákat tudta megoldani.

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

tot beágyazó igék és a komplex attitűdigék csoportjait. Az utóbbi csoportosításban például az *örül* és az *akar* egy csoportba kerül, pedig egy másik szempontból teljesen különbözőek: az *örül* extenzionális predikátumként viselkedik, míg az *akar* intenzionális, sőt hiperintenzionális.

A jelen tanulmány céljának leginkább Tóth (2006) csoportosítása felel meg, minthogy számára is központi szerepet játszott az egyes attitűdigék faktivitása az általa vizsgált jelenségek szempontjából. Ő maga is több csoportosítást vizsgált meg, amelyeket összehasonlítva az 1. táblázatban összefoglalt csoportosítást tekintette a legmegfelelőbbnek (megjegyzendő, hogy Tóth nem csak igéket vont be a vizsgálatba, hanem általában az attitűdöket kifejező kifejezéseket, és ebben én is követtem őt):

1. táblázat: Az attitűdigék jelen tanulmányban alapul vett csoportosítása Tóth (2006) alapján

Igeosztály	Példák
Valódi faktívok	<i>panaszkodik, sajnál</i>
Szemifaktívok	<i>tud, lát</i>
Episztemikusok	<i>gondol, elképzelhetetlen</i>
Asszertívumok	<i>állít, megígér</i>
Fikciós igék	<i>álmodik, tervez</i>
[Kötőmódú komplementumú igék]	<i>parancsol, törekszik, akar</i>

A jelen tanulmány szempontjából az utolsó, kötőmódú komplementumú igéken belüli, Tóth által megtett megkülönböztetések nem relevánsak, ezért itt ezeket egyetlen osztályba soroltam. A valódi faktívokat szokták emotív faktívoknak is nevezni. Ezek az igék előfeltételezik a komplementummondattól az igazságát, méghozzá mind akkor, ha a mátrixpredikátum tagadott formájú, mind ha kérdés, illetve lehetőségoperátor alá van beágyazva (*lehet, hogy V, hogy p* formájú mondatban). Ezzel szemben a szemifaktívok a tudással és a tudás megszerzésével kapcsolatos attitűdöket fejeznek ki, és bár a pozitív formájukban előfeltételezik a komplementummondattól az igazságát, ezt nem minden beágyazás mellett tartják meg. Az episztemikusok, az asszertívumok és a fikciós igék, ahogy látni fogjuk később, sok szempontból egyfajta „átmenetet” képeznek a faktívok és a kötőmódú komplementumot kívánó attitűdök között, és ebben a régióban van a legtöbb idioszinkratikus viselkedés a vizsgált szempontokból (elsősorban az *úgy-gyal* és *úgynevezett értékelő módosítókkal* való módosíthatóság és a faktivitásváltozás szempontjából). Térjünk most rá részletesebben az attitűdigék faktivitásának kérdésére.

2. Faktivitás és „egyéb állatfajták”

2.1. A faktivitás és a veridikalitás

Egy predikátumot hagyományosan akkor tekintenek faktívnek, ha az *előfeltételezi* argumentuma igazságát, míg veridikálisnak akkor nevezzük, ha az argumentum igazsága *következik* abból, hogy a predikátum igaz az argumentumra (pl. Égré 2008). Tóth (2006), Giannakidou nyomán, megkülönbözteti ezen felül a relatív veridikális predikátumokat is, amelyek egy adott episztemikus modellben követelik meg az argumentum igazságát – ebbe a kategóriába tartoznak az episztemikus predikátumok, az asszertívumok és a fikciós igék, amelyek tehát ezen szempont alapján egyfajta átmenetet képeznek a (szemi)faktív és a nem faktív predikátumok között.

Ami a veridikalitás és a faktivitás közötti kapcsolatot illeti, ebben a kérdésben megoszlanak a vélemények. Tóth (2006) azt a leginkább elfogadott vonalat követi, mely szerint a faktív predikátumok a veridikális predikátumok alosztályát képezik, és a veridikalitás gyengébb fogalom, mint a faktivitás (tekintve, hogy utóbbi esetben a negált formában is fennáll az argumentum igazságának előfeltételezése). Égré (2008) azonban rámutat, hogy egy másik lehetőséget is érdemes számba venni, miszerint a két fogalom független. Más szóval nem csak olyan predikátumok vannak, amelyek veridikálisak, de nem faktívak (vagyis például negáció hatókörében nem implikálják argumentumuk igazságát – ilyen például a *bebizonyít*), hanem olyanok is, amelyek faktívak, de nem veridikálisak. Égré több példát idéz az irodalomból a *sajnál*-ra:²

(1) *Falsely believing that he had inflicted a fatal wound, Oedipus regretted killing the stranger on the road to Thebes.*

‘Mivel tévesen azt hitte, hogy halálos sebet ejtett, Oidipusz sajnálta, hogy megölte az ismeretlent a Thébába vezető úton.’

Ezt szembeállítja a *tud* igével, amellyel nem jólformált egy hasonló konstrukció, ami azt mutatja, hogy bár kérdéses lehet a *sajnál* fenti példabeli használata, valamiféle különbség mindenképpen van a *sajnál* és a *tud* között:

² Saját intuíción alapján a magyarban ez a mondat nem jólformált, vagyis a *sajnál* nem lenne jó példa a faktív, de nem veridikális predikátumra, viszont a cikk lektora szerint a *bán* ige megfelelően példázza ezt a viselkedést. Kérdés, hogy vajon ebből a szempontból a magyar beszélők miként értékelnék az egyes attitűdigéket, illetve hogy vajon az angol beszélők intuíciója mennyire stabil ebben a kérdésben.

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

(2) ?? *John wrongly believes that Mary got married and he knows that she is no longer single.*

?? ‘János tévesen azt hiszi, hogy Mari megházasodott, és tudja, hogy már nem egyedülálló.’

Érdemes megfigyelni, hogy bár a *sajnál* abban a tekintetben „erősebben faktív” (nagyon naiv értelemben véve az erősséget) a *tud*-nál (és általában a valódi faktívok a szemifaktívoknál), hogy több környezetben tartja meg a faktivitást, ebben a tekintetben viszont „gyengébben faktív”-nak tűnik, vagyis az argumentum igazságának előfeltétele pragmatikailag törölhetőnek látszik, míg a *tud*-nál valóban logikai következménynek tűnik. Úgy vélem azonban, hogy a veridikalitás és a faktivitás közötti kapcsolat továbbra is nyitott kérdés, és ehelyt nem szeretnék állást foglalni vele kapcsolatban. Az egyszerűség kedvéért a megszokottabb vonalat követem, és a faktív predikátumokat a veridikalisos részhalmazának tekintem, azonban a későbbiekben – hacsak nincs kiemelve a veridikalisos és faktívok közötti különbség – a bevettebb, „faktív” megjelölést használom mind a valódi, mind a szemifaktívokra.

2.2. Mit előfeltételez egy faktív attitűdige?

Ami a faktivitás mint előfeltétel, avagy preszuppozíció státuszát illeti, míg az egyik bevett elemzés szerint a stalnakeri *common ground*-ból (*cg*, melyet a beszélők által egységesen elfogadott proposíciók határoznak meg) következik a komplementum által kifejezett proposíció, egyesek az aktuális világbeli igazságot kívánják meg (Barwise és Perry 1981), illetve talán elfogadottabb megoldás, hogy csak a *beszélő* hiteit alkotó proposíciók közé veszik fel a komplementum által kifejezett proposíciót (például Heim 1992).

Nincs egyetértés tehát abban, hogy az adott proposíció igazsága beágyazott attitűdigék esetén melyik „szinten” van előfeltételezve. Moltmann (1994) szerint például a faktivitás még csak nem is a beszélő hiteire tesz megszorítást, hanem mindig a faktív attitűdígét beágyazó szintre vonatkozik (amelyet szerinte többszörösen beágyazott mondatoknál lehet megfigyelni). Más szóval a faktivitás nem egy proposíció adott világbeli, vagy akár a beszélő hitebeli igazságának előfeltételezése, hanem mindig egy ágenshez, mégpedig a legközelebbi beágyazó attitűd ágenséhez kötött, és az ő megfelelő attitűdjére (például hiteire vagy vágyaira) tesz megszorítást. Van azonban példa arra, amikor a faktivitás látszólag igenis „szintugrást” mutat, ezekre az esetekre azonban talán segítségül hívhatjuk Heim (1992) tentatív javaslatát (bár ő nem a faktivitást, hanem általában azt vizsgálta, hogyan jelennek meg a preszuppozíciók attitűdigék hatókörében). A *John believes that it stopped raining* (‘János úgy véli, elállt az eső’) típusú

mondatoknál azt találta, hogy (amennyiben nem része a kontextusnak, hogy János úgy vélte, hogy korábban esett) nem (illetve nem csak) a várt akkommodáció történik, vagyis hogy János úgy véli, hogy esett az eső, hanem az, hogy ténylegesen esett az eső. Heim szerint egyrészt elképzelhető, hogy sok ilyen esetet meg lehet magyarázni azzal, hogy egy kifejezés (akár egy esemény) *de re* interpretációt kap, így tág hatókört vesz fel az attitűdpredikátumhoz képest, másrészt az alapján is indokolható például a fenti mondat esetében a szintugrás, hogy mit plauzibilis feltételezni, és miként plauzibilis például Jánosnak úgy vélnie, hogy esett az eső. Véleményem szerint egy hasonló indoklás azokra az esetekre is kiterjeszthető a faktivitással, amikor nem az történik, amit Moltmann jósol, hanem egy feljebbi szintre is kiterjed a faktivitás.

Tovább árnyalja az attitűdigék faktivitásának kérdését, hogy elképzelhető, hogy nem csak az attitűdigén múlik a faktivitás, vagy legalábbis a faktivitás jellege, hanem az attitűd tartalmán is. Stephenson (2008) szerint például az, hogy pusztán az attitűdige alanya vagy a maga beszélő is a megfelelő attitűdben áll-e az adott proposícióval, attól is függ, hogy a proposíció ítéletfüggő-e (pl. *a répatorta finom*) vagy sem (pl. *betörték a házba*). Ez alapján különbséget tesz gyenge és erős faktivitás között, ahol az előbbi az attitűd alanyának megalapozottságát ragadja meg és szemantikai következmény, míg az utóbbi a beszélőről is szól és előfeltételezés.³

A fenti tárgyalásban azt kívántam bemutatni, hogy nem triviális az a kérdés, hogy pontosan miben is áll az attitűdigék faktivitása, mit is jelent, miként érdemes megragadni, és milyen típusai vannak. Számunkra azonban az lesz a fontos, hogy a faktivitásnak vannak robusztusság szerinti fokozatai, ahogy azt fentebb már láttuk a valódi- és szemifaktív predikátumok elkülönítésénél: más szóval az egyes attitűdigék abban is különböznek egymástól, hogy mennyire tág kontextusban implikálják mondatbővítményük igazságát. Mínthogy a jelen cikkben követem a bevett elemzést, és a faktivitást lényegében a preszuppozíció egy fajtájának tekintem, nem meglepő, hogy bizonyos környezetekben a kérdéses preszuppozíció törölhető. Az érdekes inkább az, hogy az attitűdigék jól körülhatárolható csoportokat alkotnak aszerint, hogy mely kontextusban tartják meg preszuppozíciójukat, ezen csoportok pedig egy skála mentén helyezhetők el.

2.3. Mely környezetben faktívak az egyes attitűdtípusok?

Az attitűdöknek a faktivitás „robusztussága” szerinti skáláját jól tükrözi a Tóth (2006) nyomán felvett csoportosítás, amelyet az 1. táblázatban mutattam

³ Figyeljük meg, hogy ez a következmény-előfeltétel kettősség jellemző a veridikalitás és a faktivitás különbségére is, amely azonban független ettől a kérdéstől.

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

be. Eszerint tehát az első csoportot alkotják a valódi faktívok, amelyek negáció, kérdés és lehetőségoperátor hatókörében is implikálják a komplementum igazságát – Tóth (2006, 57. o.) szavaival: „under any condition, even when they are negated, questioned or embedded under *it is possible that*”.⁴ Megjegyzendő azonban, hogy *nem* minden környezetre igaz ez: egyszerre negáció és lehetőségoperátor alatt egy attitűdige sem marad faktív, ahogy a (3) mondat illusztrálja a valódi faktív *örül*-re:

(3) Mari nem örülhetett annak, hogy Zsuzsi férjhez megy, mert nem megy férjhez.

A szemifaktívok veridikálisak, de ha az attitűdige nem pozitív formában áll, vagy kérdés vagy lehetőségoperátor alá van beágyazva, akkor már nem minden esetben implikálják a komplementum igazságát. A magyarban a helyzetet bonyolítja az igemódválasztás: amint Tóth (2006, 65. o.) rámutat, a negált formájú szemifaktív attitűdők faktivitási preszuppozíciója elvész akkor, ha a komplementum feltételes módú, míg kijelentő módú komplementum esetén meg is tarthatja, de el is vesztheti azt.

Úgy vélem, az, hogy kijelentő módú komplementum mellett előfeltételezett-e annak igazsága, az adott szemifaktív attitűd típusán múlik: negált formában az *emlékszik*, a *bebizonyít*, a *megesküszik*, illetve talán az *érzékel*, *lát* és egyéb percepcióis igék (legalábbis *azt* utalószó jelenléte mellett) – intuíciónom szerint – még kijelentő módú komplementum mellett sem implikálják annak igazságát, míg a *tud*, *eszébe jut*, *megért* tipikusan igen, bár nagyon sok múlik azon, hogy az adott kontextus mennyire támasztja alá a kérdéses mondat igazságát.⁵ A fenti két csoportot megvizsgálva kezdő hipotézisként feltehető, hogy azoknál az igéknél, amelyeknél nem jelenhet meg a feltételes mód a komplementumban negált mátrixpredikátum mellett, a kijelentő módú komplementum megtartja a faktivitást, míg azoknál, amelyeknél megjelenhet, a kijelentő módú komplementum esetében is elvész a faktivitás, nem csak a feltételes módban. Lehet azonban, hogy az érvelés megfordítva meggyőzőbb: azon igék kaphatnak feltételes módú komplementumot, amelyek negált formában nem tartják meg faktivitásukat. Így például a *Nem látta, hogy Mari eljött* esetében könnyen találunk olyan kontextust, amikor a mondat nem implikálja, hogy Mari eljött, és feltevésünknek megfelelően a *lát* mondatból-

⁴ Azaz “bármilyen feltétel mellett, még negált és kérdő formában is, és akkor is, ha *lehetséges*, *hogy* alá vannak beágyazva”. (ford. Gy.Zs.)

⁵ Grice (1989, 279. o.) a *felfedez* angol nyelvbeli megfelelőjére állította azt, hogy véleménye szerint negáció alatt nem implikálja a komplementum igazságát, azonban ő maga is megjegyezte, hogy intuíciónom szerint nem biztos ebben a kérdésben.

vítménye állhat kötőmódban, mint a *Nem látta, hogy Mari eljött volna* esetében. Feltétlenül szükséges lenne azonban egy kiterjedt korpuszalapú vizsgálat és egy jól megszerkesztett kísérlet azt meghatározandó, hogy a beszélők ténylegesen vajon mely attitűdigék esetében és milyen könnyen adják fel a faktivitási preszuppozíciót különböző operátorok hatókörében. A kérdés semmiképpen sem egyszerű, hiszen úgy tűnik, valóban sok múlik a kontextuson, ahogy az Égré (2008) által is idézett (1)-es mondat mutatja, amelyben még egy pozitív formájú valódi faktív ige sem implikálja a komplementum igazságát. Ráadásul kérdés, illetve *lehet*, *hogy* hatókörében is hasonló bizonytalanságot és az egyes szemifaktívok közötti különbségeket figyelhetünk meg.

Lehet, hogy arra a kérdésre, hogy mely szemifaktívok (sőt, akár a valódi faktívok is) mely környezetben implikálják a komplementum igazságát, nem lehet kategorikus választ adni, hanem inkább csak valószínűségi eloszlást lehet megadni. A fonológiában végtére is az utóbbi egy-két évtizedben egyre nagyobb teret kapott az efféle nem kategorikus, fokozatosságot mutató jelenségek vizsgálata és elméleti magyarázata, például exemplár alapú modellek vagy más analógiás elemzések segítségével. Lehetséges, hogy a szemantikában is szükséges megtenni ezt a lépést némely jelenség megragadásához, azonban a fonológiával szemben sok jelenség esetében sokkal kevésbé egyértelmű, hogy melyek lehetnének például azok az exemplárok és azok a kategóriák, amelyekkel dolgozni lehetne.

2. táblázat: Az attitűdigék faktivitás szerinti „fokozatai” Tóth (2006) alapján (p a komplementum által kifejezett propozíciót fedi)

Faktivitás jellege	Leírás	Igeosztályok
Valódi faktívok	minden kontextusban előfeltételezik <i>p</i> igazságát	Valódi faktívok
Szemifaktívok	a pozitív formájukban előfeltételezik <i>p</i> igazságát	Szemifaktívok
Relatív veridikálisok	egy adott episztemikus modellben implikálják <i>p</i> igazságát	Episztemikusok, asszertívumok, fikciós igék
Nem veridikálisok	nem implikálják <i>p</i> igazságát semmilyen módon	[Kötőmódú kompl. igék]

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

A jelen cikkben tehát egyszerűsítéssel élek, és a 2. táblázatban összefoglalt faktivitási „skalát” veszem alapul, megjegyezve, hogy a szemifaktívok nem alkotnak homogén osztályt. A relatív veridikálisokat (melyek egy adott modellben implikálják a komplementum által kifejezett propozíció igazságát) azért fontos külön kezelni a nem faktív predikátumoktól, mert az ebbe az osztályba tartozó attitűdök bizonyos módosítók hatására faktívvá válhatnak. Erre a tényre tudomásom szerint nemigen szoktak fókuszálni az irodalomban, pedig véleményem szerint érdekes kérdéseket vet fel magával a faktivitással kapcsolatban. Ha ugyanis a faktivitás az attitűdpredikátum tulajdonsága és a komplementum igazságának előfeltételezése, akkor felvetődik a kérdés, hogy miként lehetséges, hogy megfelelő kontextusban nem csak törlődni tud ez a tulajdonság (ahogy a szemifaktívoknál láttuk), hanem meg is tud jelenni. A preszuppozíció-törlés ugyan ismert jelenség, így a faktivitásvesztés beilleszthető ebbe a keretbe, azt azonban, hogy miként tud ez megjelenni, már nem ilyen egyszerű megválaszolni. Abból kiindulva, hogy a relatív veridikálisoknál tudja „előhozni” a faktivitást némely módosító (például a *jól gondolta*, *hogy p* esetében), arra következtethetünk, hogy talán a módosító hatására az episztemikus modell helyett a *cg*-ben, a közös alapon kívánja meg az attitűd a komplementum igazságát. Ennek azonban az az ára, hogy a *jól* jellegű módosítók nem a hagyományos jelentésükben szerepelnek ezekben a mondatokban.⁶ A továbbiakban erre a kérdésre térek rá, és igyekszem körüljárni a kérdést, hogy mely módosítók milyen hatással vannak az egyes attitűdtípusokra, és vajon milyen elemzést lehetne ezen faktivitás-módosító jelenségre adni.

3. Az „úgy” és az „értékelő módosítók” hatása a faktivitásra: adatok

3.1. „Úgy”

Az *úgy* szó megjelenhet némely attitűdige mellett, és ilyen esetben befolyásolhatja, pontosabban törölheti egy szemifaktív attitűd faktivitását. Tehát míg a *tudta, hogy p* implikálja *p* igazságát, az *úgy tudta, hogy p* nem. Előljáróban megjegyezném, hogy egy másik utalószó hatását a mondatbővítmény igazságára már de Cuba és Ürögdi (2010) is felvetette: az általuk *clausal expletive*-nek nevezett *azt* érvelésük szerint csak nem faktív attitűdökkel jelenhet meg (az ő elemzésükben: amikor nem referáló kifejezés a mondatbővítmény, márpedig az faktívok esetében csak referáló kifejezés lehet). Fontos hangsúlyozni

⁶ A „hagyományos” jelentés alatt a határozószó tövét alkotó melléknév szemantikájához hasonló, egy skálán egy kontextuálisan meghatározott standard elérésén alapuló szemantikát értek, amelyhez lásd például Rotstein és Winter (2004), Kennedy és McNally (2005), Kennedy (2007).

azonban, hogy az *azt* és az *úgy* utalószavak nem teljesen azonos eloszlást mutatnak, így az ő elemzésük nem terjeszthető ki az *úgy*-ra. Némely esetben (úgy vélem, elsősorban percepciók igéknél) nem az a helyzet, hogy nem megengedett (vagy kontrasztív fókuszos) az *azt* egy faktív attitűdnél, ahogy de Cuba és Ürögdi állítják, hanem faktivitásvesztést okoz: például az *Azt hallottam, hogy Mari megnyerte a lottót* nem implikálja, hogy Mari megnyerte a lottót, míg a *Hallottam, hogy Mari megnyerte a lottót* igen. Ez a jelenség nem kérdőjelezi meg elemzésüket, hisz teljesül az általuk megkívánt feltétel, kérdés azonban, hogy meg lehetne-e jósolni, hogy mely esetben okoz faktivitásvesztést az *azt*, és mely esetben egyszerűen nem megengedett a faktív predikátumok esetében.

Visszatérve az *úgy* utalószó hatására, Tóth (2006, 64. o.) így fogalmaz: „if we introduce the *úgy* referring word into the matrix clause (which is optional in the case of factive predicates), in the case of semifactives factivity will be lost”,⁷ és egy lábjegyzetben hozzáteszi, hogy „for true factives, introducing *úgy* into the matrix clause only emphasizes the strength of the emotion expressed”.⁸

Néhány ponton vitakoznék Tóth megállapításával. Az *úgy* utalószó valóban eltörlí a szemifaktívok faktivitását, és megjelenése valóban opcionális a faktív predikátumoknál. Fontos azonban kiemelni, hogy – bár ennek ellenkezője explicit módon nem jelenik meg Tóthnál – az *úgy* utalószó nem csupán a faktív igeosztályban jelenhet meg, hanem mindegyik osztályban, amely a 2. táblázatban szerepel, és minden esetben opcionális. Egyetlen kivétel van ezalól, mégpedig a valódi faktívok osztálya, ahol egyáltalán nem jelenhet meg az *úgy* utalószó. Úgy vélem ugyanis, hogy az az *úgy*, amelyről Tóth azt írja, hogy a valódi faktívok esetében az érzelmi erősséget fejezi ki, egyrészt nem ugyanaz az *úgy*, mint amely a szemifaktívoknál faktivitásvesztést okoz, másrészt ez is *mindegyik* attitűdosztály esetében megjelenhet, még a szemifaktívoknál is, méghozzá *azonos* (érzelemerősséget kifejező) jelentéssel, mint a valódi faktívoknál. Állításom első felét véleményem szerint a jelentésalapú különbségtételen felül prozódiai és szintaktikai érvekkel is alá lehet támasztani.

Bár mindkét *úgy* tipikusan ige előtti pozícióban áll és hangsúlyos, a fokozó jelentésű *úgy* után véleményem szerint hangsúlyos az ige is (lásd (4)), míg a szemifaktívoknál faktivitásvesztést előidéző *úgy* után nem, vagyis utóbbi

⁷ „Ha az *úgy* utalószót bevezetjük a mátrixmondatba (ami opcionális a faktív predikátumok esetén), akkor a szemifaktívok esetében elvész a faktivitás.” (ford. Gy.Zs.)

⁸ „A valódi faktívok esetében az *úgy* bevezetése a mátrixmondatba csupán a mondatban kifejezett érzelem erősségét hangsúlyozza ki.” (ford. Gy.Zs.)

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

irtóhangsúlyt látszik viselni (lásd (5)), ezt bizonyítani azonban fonetikai mérésekkel lehetne. Intuíciónom szerint tehát a (4)-ből, de nem az (5)-ből következik, hogy Mari énekelt.

(4) ÚGY Emlékszem, hogy Mari énekelt.

(5) ÚGY emlékszem, hogy Mari énekelt.

Szintaktikai különbség is megfigyelhető a két *úgy* között, például hogy a fokozó értelmű *úgy* megjelenésével a semleges igekötő-ige sorrend marad az igekötős igék esetében (6), a faktivitástörlésre képes *úgy* viszont hátraveti az igekötőt (7).⁹

(6) ÚGY Észrevettem, hogy Mari puskázott. [Például egy rosszindulatú tanár megjegyzése lehet, amint elégedetten dörzsölgeti a kezét.]

(7) ÚGY vettem észre, hogy Mari puskázott.

Ezenkívül, ahogy Tóth is megjegyezte a fenti idézetben, a faktivitástörlésre képes *úgy* utalószó funkciójú, így jellemzően nem járhat együtt egyéb tipikus utalószókkal, amelyek az attitűdigéknél megjelennek, mint *azt*, *arra* (9). Ez azonban nem áll a fokozó jelentésű *úgy*-ra, amely láthatóan tisztán módosító funkciójú, és bár ritka, de együtt járhat más utalószókkal (8).¹⁰ Hasonló teszt még az *emlékszik* és egyéb olyan attitűd esetében, amely valamely oblikvuszi esetet is megenged, hogy az adott esetben álló határozószó (például az *emlékszik* esetében a *rá*) csak a fokozó értelmű *úgy*-gyal együtt jelenhet meg (Kenesei István, személyes közlés).

(8) Azt ÚGY Tudom, hogy Mari énekelt.

(9) ?? Azt ÚGY tudom, hogy Mari énekelt.

Megjegyzendő, alaposabb kísérletek szükségesek ahhoz, hogy megállapíthassuk, az anyanyelvi beszélők mely attitűdigék esetében milyen egyéb tényezők mellett fogadják vagy utasítják el a (8)-hoz és a (9)-hez hasonló mondatokat. A cikk lektora számára például (8) csak múlt időben jólformált, míg egy gyors, Google-ben végzett kereséssel számos, (9)-hez hasonló megnyilatko-

⁹ Megjegyzendő, az igekötős peremfeltétel miatt (lásd később) eleve igen korlátozott azon igekötős igék száma, amelyekkel az utóbbi *úgy* megjelenhet. Ezenkívül, amint látni fogjuk, a beszélők intuícója valószínűleg változó az efféle példákkal kapcsolatban.

¹⁰ Talán azért ritka a fokozó jelentésű *úgy* előfordulása utalószókkal, mert azok ige-igekötő sorrendet kívánnak (hacsak az ige nem visel hangsúlyt, amely esetben a sorrend igekötő-ige), míg ő maga pedig igekötő-ige sorrendet kíván. Emellett az *úgy* utalószóval formai hasonlóság miatt sem jár talán szívesen együtt, de az is közrejátszhat, hogy az *úgy* utalószó használata tipikusan inkább kiegyensúlyozottságot, neutrális érzelmet sugall, vagyis épp az ellenkezőjét, mint a fokozó jelentésű *úgy*.

zást találhatunk (ekkor természetesen elsősorban igekötős igékkel lehet megállapítani, hogy a megfelelő *úgy* jelenik meg, mivel nem áll rendelkezésünkre prozódiai információ).

Miután a fenti tesztek segítségével könnyen eldönthető, melyik *úgy* érdekel minket az attitűdök faktivitásával kapcsolatban (és a továbbiakban az *úgy* szó kizárólag erre az *úgy*-ra vonatkozik majd), megvizsgálhatjuk, pontosan milyen is az egyes igeosztályokban az előfordulása. Ahogy fentebb említettem, míg a valódi faktívokhoz egyáltalán nem járulhat, a szemifaktívok esetében mindig faktivitásvesztéssel jár. A relatív veridikálisok osztályának a legtöbb (ige szófajú) tagjához is járulhat, ha eltekintünk egy igitípustól, méghozzá az igekötős igéktől. A Tóth által összegyűjtött attitűdök vizsgálata után ugyanis kijelenthetjük, hogy az *úgy* tipikusan nem jár együtt igekötős igékkel, néhány kivételtől eltekintve (amilyen például az *észrevesz*, *megállapít*) – nevezzük ezt *igekötős peremfeltétel*nek. Fontos azonban kiemelni, hogy ez csupán tendencia, nem kivétel nélküli szabály. A relatív veridikálisok között azonban már néhány lexikai kivételt is találunk, amely nem igekötős ige léte-re mégsem jár együtt *úgy*-gyal: ilyen a *fejteget*, *kizárt*, *álmodik*, *hazudik*, *ábrándozik*. (Utóbbi három esetében elképzelhető, hogy az ikesség a probléma, bár ez is csak tendenciaszerű peremfeltétel lehet, hisz például a *rémlik* teljesen jólformált *úgy*-gyal együtt is, sőt, abban az esetben inkább az *úgy* utalószóval semleges hangzású a mondat.)

Érdekes, hogy a kötőmódú komplementumú attitűdigék között is van néhány (bár a többi osztályal szemben itt ezek a kisebbséget alkotják), amely együtt járhat az *úgy*-gyal. Ilyenek a *parancsol*, *tanácsol*, *kíván* direktívák és a nem íkes dezideratívumok, mint az *akar*, *óhajt*, *szeretne*. Már a relatív veridikálisok esetében sem állítható, hogy az *úgy* faktivitásvesztést okozna, hisz eleve nem faktívok, a relatív veridikálisukat viszont nem törli el. Feltehetjük esetleg, hogy az *úgy* utalószó használatával a relatív veridikálisok esetén a beszélő kisebb bizonyosságot tulajdonít a komplementum igazságának, ami különösen talán 1. személyű alakokban mutatkozik meg, és ez, ha nem is a (relatív) veridikális elvesztése, de mindenesetre „gyengülése”. A nem veridikálisoknál viszont nincs semmi efféle hatás, és az *úgy* utalószó némely esetben inkább emelkedettebb hangnemet jelez (lásd például: *x úgy kívánja, hogy p*).

Tény azonban, hogy az *úgy* utalószó megjelenésével egyetlen attitűdige sem tartja meg a faktivitását. A megfogalmazható állítás tehát talán az lehet, hogy *amennyiben* az adott attitűdige faktív, akkor az *úgy* mátrixmondatbeli jelenléte mellett elvész ez a faktivitás. Ez megmagyarázza, miért nincs semmi faktivitást befolyásoló hatása az *úgy*-nak a relatív és a nem veridikálisokra, és

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

talán azt is, hogy miért nem járhat együtt valódi faktívokkal. Míg a valódi faktívok minden környezetben megtartják faktivitásukat (ha eltekintünk az olyan pragmatikai jelenségektől, mint amelyet az (1)-ben láttunk), addig az *úgy* viszont minden esetben faktivitásvesztéssel jár, ha az ige faktív, így ez a két feltétel egyszerre nem teljesülhet, tehát az *úgy* nem járulhat valódi faktívokhoz.

Felmerülhet, hogy az *úgy* ezen restriktója egy általában az utalószavakkal kapcsolatos feltételre vezethető vissza. Ahogy említettem, de Cuba és Ürögdi (2010) szerint a faktívok esetében nem lehetséges az *azt* utalószó (náluk expletívum) megjelenése, bár ők ezt nem a faktivitással, hanem a referencialitással hozzák kapcsolatba. Az *úgy* azonban csak a valódi faktívok esetében nem jelenhet meg, a szemifaktívok esetében viszont igen, ezért nem terjeszthető ki rá ez az indoklás.

Összefoglalva tehát az *úgy* előfordulásáról mondottakat, megállapíthatjuk, hogy a 2. táblázatban szereplő hierarchia egyben az *úgy* előfordulásának gyakoriságát is tükrözi az osztályt alkotó igelexémák között – amennyiben figyelembe vesszük az *úgy* valódi faktívokkal való összeegyeztethetlenségét, valamint az igekötős peremfeltételt (és esetleg, amennyiben az is helytálló, az ikes peremfeltételt). Az utóbbinak egy érdekes velejárója, hogy az a lyuk, amely abból adódik, hogy az *úgy* és egy igekötős ige tipikusan nem jár együtt, egy esetben legalábbis más funkcióval telítődik: a *felfog* esetében megváltozik a szójelentés, ha az *úgy* utalószót használjuk:

- (10) Mari felfogta, hogy ez egy játék.
(=Ténylegesen egy játék, és Mari ennek tudatába került.)
- (11) Mari úgy fogta fel, hogy ez egy játék.
(=Mari játékként viszonyul az adott eseményhez.)

Ez azonban persze csak egy elszigetelt, egyedi példa, és inkább érdekesség, semmint szemantikai magyarázatra szoruló jelenség.¹¹ Azonban még magyarázatra vár, hogy az igitípusokat végigvizsgálva azt találjuk, hogy az inherensen negatív jelentésű attitűdigék, mint a *kétli*, *hazudik*, nem járnak együtt az *úgy*-gyal. A jelen tanulmányban ezt a jelenséget nem fogom központi kérdésnek tekinteni, de igyekszem rá alább egy igen tentatív magyarázatot adni.

Megjegyzendő, hogy az angolban is létezik az *úgy*-hoz hasonló konstrukció az attitűdigéknél, melyben az attitűd tartalmára nem egy tárgyestű kifejezés utal (például az *it* tárgyi névmás), hanem egy más környezetekben

¹¹ A cikk lektora felhívta figyelmemet még a hasonlóan viselkedő *vette* és *úgy vette* párra, ebben az esetben azonban az első tagot ritkán használjuk attitűdigéknél.

módhatározó funkciót betöltő szó, a *so* 'úgy, annyira'. Ez némely attitűd esetében anafora, kérdés vagy tagadás kíséretében jelenik meg, lásd (12):

- (12) Bill thinks it's raining, and Mary thinks so, too / I don't think so /
Do you think so?
'Bill azt gondolja, esik, és Mary is így gondolja' / 'Nem hiszem' /
'Úgy véled?'

Figyelemre méltó, hogy az anaforikus referenciát leszámítva ezek éppen azok a környezetek, amelyeknél a szemifaktívok el tudják veszteni faktivitásukat. Az angolban azonban egyáltalán nincs faktivitástörölő hatása ennek a konstrukciónak, illetve nem tesztelhető, mivel ez az angol konstrukció nem csak a valódi faktívokkal nem működik, hanem a szemifaktívokkal sem (például **Do you know so?* szánd.: 'Úgy tudod?'), vagyis a *so* a nem faktív attitűdök esetében jelenhet meg (erről röviden lásd például de Cuba és Ürögdi 2010).¹² Ugyanakkor jellemzően nem szokták az irodalomban kiemelni, hogy a faktívokon felül is vannak olyan igék, amelyekkel az angol konstrukció nem működik, míg a magyar *úgy*-konstrukció igen (például **Do you want so?* szánd.: 'Úgy akarod?'), fordított eset azonban – eddigi kutatásaim alapján – nincsen. A két konstrukció azonban nem teljesen független, hisz az *úgy*-konstrukció a magyarban is nagyon természetesen hat a relatív veridikálisokkal, különösen az episztemikusokkal (például *úgy vélem, hogy p*), és az angolban is leginkább ezzel az osztállyal figyelhetjük meg a *so*-konstrukciót. Ezen kívül, ahogy a magyarban, az angolban is működik a *képzeld* igével (*Do you imagine so?*, illetve *úgy képelem, hogy p*), de nem működik az *álmodik*-kal (*#Do you dream so?*, illetve *#úgy álmodtam, hogy p*). *Úgy* vélem tehát, hogy noha láthatóan eltér a két konstrukció megjelenése, funkciója és szemantikája, valamiféle gyenge, esetleg a faktivitással összefüggő kapcsolat van a kettő között, amelynek pontos mibenlétének meghatározásához azonban további vizsgálat szükséges.

3.2. „Értékelő módosítók”

Egy kevésbé tanulmányozott jelenség, amellyel egy módhatározószó befolyásolhatja a faktivitást, az általam a jelen tanulmányban „értékelő módosítók”-nak hívott *jól, rosszul, helyesen és helytelenül*, illetve *alaptalanul* határozószók, melyek némely attitűdige faktivitását képesek befolyásolni. Vélemé-

¹² Megjegyzendő, ez is csak tendencia, mert például az "I DON'T THINK SO, I KNOW SO, GOT IT" nevű Facebook-felhasználó [<http://www.facebook.com/pages/I-DONT-THINK-SO-I-KNOW-SO-GOT-IT/120838527933112>] nevében megjelenik, bár ebben az esetben elképzelhető, hogy az analógia segíti a kifejezés megjelenését.

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

nyem szerint különösen érdekes, hogy ezen kifejezések nem csupán törölni képesek a faktivitást, hanem előidézni is (lásd például *jól gondolta, hogy p*). Ennek az elemzés szempontjából lesz jelentősége, előbb azonban vizsgáljuk meg ezen kifejezések előfordulását.

Elsőként megfigyelhetjük, hogy az igekötős peremfeltétel ezen kifejezéseknél is fennáll, vagyis ezen módosítók tipikusan nem járnak együtt igekötős igékkel. Esetükben is tendenciáról van csak szó azonban, ahogy például a valódi faktív *elítél* mutatja, amellyel együtt az *alaptalanul* módosító megjelenhet, és rendszeren faktivitástörlest okoz, ahogy más valódi faktívoknál is.

A valódi faktívoknál tehát azt látjuk, hogy az *alaptalanul* módosító jelenhet meg, és minden esetben faktivitasvesztést okoz, vagyis az *alaptalanul V, hogy p*-ből nem következik *p*. A meglepetés jelentéskomponensű valódi faktívokkal azonban nem járhat együtt ez a módosító, lásd például *#alaptalanul csodálkozott, hogy p*. Erre a megszorításra a jelen tanulmányban nem adok magyarázatot. Az *alaptalanul* eleve eltér a többi vizsgált értékelő határozótól jelentésében, így felmerülhet, hogy más szemantikai elemzést kíván, mint azok, ezért ebben a tanulmányban nem fogok sok figyelmet szentelni neki.

A szemifaktívok esetében a *rosszul* vagy némely esetben a *helytelenül* értékelő módosító jelenhet meg, amelyek faktivitasvesztést okoznak, vagyis a *rosszul V, hogy p*-ből nem következik *p*, mi több, $\neg p$ következik belőle. Az igekötős peremfeltételt számításba véve minden ebbe az osztályba tartozó igéhez járulhat ez a módosító. Érdekes azonban, hogy ugyanezen igékkel a *jól* vagy a *helyesen* is együtt járhat, ami azért fontos, mert lévén ezek eleve faktívok, elvben ezek a „pozitív értékelők” nem adnának semmit a mondatjelentéshez. Valószínű azonban, hogy olyan esetekben, amikor egy faktív ige pozitív értékelővel jár együtt, akkor egy negatív értékelővel (*rosszul* vagy *helytelenül*) való kontraszt miatt jelenhet meg, vagyis a *rosszul V, hogy p* vagy tárgyalás alatt áll („question under discussion”, lásd például Farkas és Bruce 2010), vagy a *cg* eleme, és új információ nyomán a beszélő ezen pozíció visszavonását kezdeményezi. Ritkább, de hasonló konstrukció a valódi faktívoknál a *megalapozottan* kifejezéssel való módosítás.

A episztemikusok esetében a *jól*, illetve *helyesen* előidézi a faktivitást, lásd például *jól gondolta, hogy p*, amelyből következik *p* (szemben az *azt gondolta, hogy p*-vel).¹³ Az asszertívumoknál ugyanez a helyzet, de itt már vannak az igekötős peremfeltételen felül is kivételek, így például a *felel*

¹³ Az egyetlen episztemikus ige, amelynél a *jól*-konstrukció megengedett, de a *helyesen* nem, a *rémlik*. Ennek talán az lehet az oka, hogy itt az alany nem az experiens szerepű argumentum, és esetleg a *helyesen* az alany pozíciójában álló argumentummal kapcsolatban tesz értékítéletet. Ez a hipotézis azonban még megalapozásra vár.

igével nem a faktivitás-előidéző értelemben jár együtt a *jól*. A relatív veridikálisok közül a fikciós igékkel járnak legkevésbé együtt az értékelő módosítók, pusztán a *jósol* igénél jelenhetnek meg, és abban az esetben is csak az igekötős *megjósol* változattal társulhatnak (*jól jósolta meg, hogy esni fog*), ami igen furcsa az igekötős peremfeltételt számba véve. Véleményem szerint kérdéses, hogy ezt az igét valóban a fikciós igékhez érdemes-e sorolni, ahogy Tóth (2006) tette, semmint az asszertívumokhoz. Az értékelő módosítóval való előfordulása az utóbbi kategorizációt támasztja inkább alá. Más fikciós igével ugyanis nem jelennek meg értékelő módosítók, és más igeosztállyal (így a kötómódú komplementumot engedő igékkel) sem járnak együtt faktivitásváltoztató értelemben.

Megjegyzendő még, hogy – amint az előző csoportoknál – a(z értékelő módosítókat megengedő) relatív veridikálisoknál is megfigyelhetjük az „ellentétes” értékelő módosítók (így a *rosszul* vagy a *helytelenül*) megjelenését. Megjelenésük esetén (akárcsak a szemifaktívok esetében) az attitűd tartalmának hamisságát implikálja a mondat (például a *rosszul hitte, hogy p*). Mivel a relatív veridikálisok nem implikálják eleve sem a komplementum igazságát, sem annak hamisságát, nem szükséges előzetes kontextus ahhoz, hogy akár a *jól*, akár a *rosszul* megjelenhessen (amint az kell a *jól* esetében a szemifaktívoknál).¹⁴

Összefoglalva az értékelő módosítók disztribúcióját, az attitűdigék Tóth (2006)-féle, kratzeri modalitáselmélet keretében megadott szemantikáját feltételezve kijelenthetjük, hogy az értékelő módosítók faktivitás-befolyásoló értelmű megjelenése a totálisan vagy relatívan realiztikus modális bázissal rendelkező attitűdigéknél lehetséges. Ez alól a *megjósol* kivétel, amennyiben fikciós igének tekintjük, illetve azon asszertívumok, amelyekkel *nem* járhatnak együtt értékelő módosítók, hiszen azok modális bázisa relatívan realiztikus.

3.3. Attitűdhierarchia és az átmeneti régió: relatív veridikálisok

A jelen rész pusztán arra kíván rámutatni, hogy a Tóth (2006) által bevezetett attitűdosztályok több szempontból is hasznosnak bizonyulnak. Egyrészt, ahogy fentebb már szó esett róla, egyfajta „faktivitási hierarchiaként” szolgálnak, amennyiben az attitűdtartalom igazsága egyre szűkebb környezetekben előfeltételezett az egyes osztályokban. Ugyanezen hierarchia rajzolódik

¹⁴ Ebben a kérdésben persze leegyszerűsítéssel élek, mert egy gyengébb értelemben igenis implikálja *p* hamisságát az *azt hitte, hogy p* mondat, ugyanis ebben az esetben a *p* implikátúra státuszú.

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

ki, ha azt figyeljük meg, az adott osztályból hány attitűdige(-lexéma) fordulhat elő az *úgy*-konstrukcióban, értékelő módosítókkal, illetve hány esetben lehet a *hog*y kötőszót *amikor*-ral helyettesíteni (például *utálom, amikor rág*od a körmöd), lásd 3. táblázat. Természetesen a hierarchia meghatározásának ezen módja még nem tudományosan megalapozott, egyrészt mert kizárólag a Tóth (2006) által felsorolt attitűdöket vettem számba, emellett pusztán saját intuíciónra hagyatkoztam az előfordulások megállapításánál, ezen kívül pedig statisztikailag sem helytálló (és nem is egzakt) az előfordulási arányok meghatározása, különösen, mivel jelentősen eltérő számosságú csoportokról van szó (tekintve például, hogy Tóth összes kötőmódú komplementumot felvevő predikátumát egy csoportnak tekintettem). Céлом itt pusztán illusztratív, és inkább esetleges jövőbeni vizsgálatok lehetőségére hívom fel a figyelmet. Mindenesetre úgy tűnik, a relatív veridikálisok több szempontból is egyfajta „átmeneti régiót” alkotnak a faktívok és a kötőmódú komplementumot engedő attitűdök között, így az sem meglepő, hogy például Tóth (2006) is ezek között talált a módváltás szempontjából a többitől eltérő viselkedést (lásd például 79–80., 104., 121. o.).

3. táblázat: Az *úgy*, a (faktivítás-befolyásoló értelmű) értékelő módosítók és a (hog^y-ot helyettesítő) amikor kötőszó előfordulása az egyes attitűdosztályokhoz tartozó igellexémákkal (az *úgy* és az értékelő módosítók esetében az igekötős peremfeltételt, illetve a meglepetés komponensű valódi faktívokkal kapcsolatos restrikiót feltételezve.)

<i>Igeosztály</i>	<i>úgy</i>	<i>értékelő mód.</i>	<i>amikor</i>
Valódi faktívok	–	+++ (kivétel nélkül)	+++ (kivétel nélkül)
Szemifaktívok	+++ (kivétel nélkül)	+++ (kivétel nélkül)	++ (néhány kivétel)
Episztemikusok	+++ (kivétel nélkül)	+++ (kivétel nélkül)	0 (kevésnél megjelenik)
Asszertívumok	++ (néhány kivétel)	+ (néhánynál megjelenik)	0 (kevésnél megjelenik)
Fikciós igék	+ (néhánynál megjelenik)	0 (kevésnél megjelenik)	0 (kevésnél megjelenik)
Kötőmódú komp.	0 (kevésnél megjelenik)	–	0 (kevésnél megjelenik)

4. Az „úgy” és az „értékelő módosítók” hatása a faktivitásra – elemzési javaslat

4.1. Az értékelő módosítók elemzése: Igaz-Hamis skála

Az értékelő módosítók esetében nem lehet egyszerűen csak preszuppozíció-törölő hatást feltételezni, hanem arra is kell magyarázatot adni, hogy miként tudják egyes értékelő módosítók *létrehozni* azt a faktivitási preszuppozíciót, amit más esetben az ige lexikálisan hoz magával. Ahogy fentebb már felvettük, feltételezhetjük, hogy abban az esetben, amikor (mindig relatív veridikálisok esetében) a *jól* vagy a *helyesen* faktivitást idéz elő, akkor a komplementum igazságát nem csak az adott episztemikus modellbeli indexnél kívánja meg, hanem az aktuális világban is (illetve a *cg*-ben vagy a beszélő episztemikus modelljéhez tartozó világokban, az elemzéstől függően). Más szóval ezen módosítók két modell egyezését (vagy legalábbis ezen propozíció szerinti egyezését) adják a mondat jelentéséhez. Ekkor azonban – legalábbis a *jól* esetében – eltérünk a szó standard szemantikájától, és egy igen speciális, erre az attitűdkontextusra jellemző szemantikát tulajdonítunk neki. Ez természetesen járható út, ha azonban minden kontextusban egy-séges jelentést szeretnénk rendelni a jól kifejezéshez, más magyarázatot kell találnunk. Emellett külön megoldandó problémát jelent egy ilyen elemzésben, hogy a *rosszul*-jellegű módosítók a komplementum *negáltjának* igazságát implikálják. Az alábbiakban ezért felvázolnék egy alternatív javaslatot.

Tételezzünk fel egy Igaz-Hamis skálát, vagyis egy (első megközelítésben) kételemű rendezett halmazt, melynek elemei az Igaz (**1**) és a Hamis (**0**), amelyre $0 < 1$. Ezen a módon el fogjuk tudni érni, hogy a kérdéses határozószók (*jól*, *rosszul*, *helyesen*, *helytelenül*) elemzésében az eredeti melléknevek szemantikáját követhetjük. Más szóval ezen kifejezések egy skála elemeire képezik le argumentumukat, és képüknek egy kontextuálisan meghatározott standardot kell elérniük a skálán (lásd például Rotstein és Winter 2004, Kennedy és McNally 2005, Kennedy 2007). Az elemzésben a legfontosabb lépés a fenti Igaz-Hamis skála feltételezése, amely még csak nem is példa nélküli. Sauerland és Stateva (2007) a szemantikai homályosság skála alapú elemzésében szintén feltételeznek egy Igaz-Hamis skálát az egyik példájukban. Ők ráadásul amellet érvelnek, hogy ezen skála még csak nem is mindig kételemű. Így például a *Hány centi magas Péter?* kérdésre szerintük a teljesen pontos, illetve az egy-két centiméteres tévedéssel megadott válaszra normális reakciók rendre a *You're exactly right* ('Egészen pontosan igazad van') / *That's approximately true* ('Nagyjából igaz'), ezt pedig egy folytonos

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

Igaz-Hamis skála segítségével tudják elemezni. Elemzésünknek ez a lépése tehát védhető.

Következő lépésként azt kell feltételeznünk, hogy az attitűdigék mind hivatkoznak erre a skálára, méghozzá jelentésükben meghatározott a „propozicionális argumentum igazsága w_0 -ban” (az aktuális világban) alapértelmezett értéke. A valódi- és a szemifaktívok egyaránt az **1**-et veszik fel alapértelmezett értéként. A relatív veridikálisok nem határoznak meg alapértelmezett értéket, de minden $w_i \in \mathbf{B}_x$ -ben (vagyis az ágens hiteit alkotó világokban) **1**-et vesznek fel alapértelmezetten, vagyis az ágens igaznak véli a komplementummondatot (akár igaz valójában, akár nem). Ezt egy másik igazságskálára fordíthatjuk le, amelyen a valódi- és a szemifaktívok is alaptól az **1**-es értéket veszik fel: ez a skála az ágensnek a komplementummondattal igazságába vetett meggyőződését kódolja. A többi attitűd szintén nem határoz meg alapértelmezett értéket az aktuális igazságot kódoló skálán, de semmilyen más, a komplementum valamilyen megítélését kódoló skálán sem. Illetőleg érdemes lehet esetleg bevezetni az antifaktívok fogalmát is, mint a *hazudik*, amelyek alapértelmezett értéke mind az aktuális igazságot, mind az ágens hitét kódoló skálán a **0**, vagyis a minimális elem.

Tekintsük most az értékelő módosítókat. Amint már említettem, ezek egy megfelelő skálán kijelölt standard elérését kívánják meg. A *jól/helyesen*, illetve *rosszul/helytelenül* rendszerint nyílt skálákon értelmezett, az elérendő standard pedig kontextusfüggő (például a *jól teniszezik* esetében). Kennedy (2007) interpretációs gazdaságossága szerint azonban ha egy skálának van minimuma vagy maximuma, a standard ezek közül kerül ki. Az igaz-hamis skála esetében tehát ezen határozók vagy a minimum, vagy a maximum elérését kívánják – esetünkben a maximumot. Amint pedig az szokásos, az antonimák ellenkező rendezésű skálát vesznek alapul (pl. Kennedy 2001, Rotstein–Winter 2004): a *jól/helyesen* esetében a maximális elem az **1**, míg a *rosszul/helytelenül* esetében a **0**. A szemifaktívoknál tehát az történik, hogy az alapértelmezett **1**-es értéket a komplementum által kifejezett propozíció aktuális világbeli igazságát kódoló skálán a *rosszul/helytelenül 0*-ra módosítja, míg a *jól/helyesen* az **1**-es értékre képezi le egy olyan kontextusban, amelyben az alapértelmezett érték törlődött (vagyis felmerült, hogy **0** értékű is lehet, például a *tud* esetében elhangzott az, hogy *rosszul tudta, hogy p* vagy *hogyan nem p*).

A relatív veridikálisok esetében ugyanez a *jól/helyesen*, illetve a *rosszul/helytelenül* szemantikai kontribúciója, épp csak abban az esetben nem volt alapértelmezett értéke az attitűdnek a kérdéses skálán. Hogy miért fordulhat elő ez az értékelő módosító konstrukció az asszertívumok, és különö-

sen a fikciós igék között kevesebb igitípusnál, ez az elemzés nem magyarázza meg. Valamilyen oknál fogva ezen igéknél az attitűdtartalom tényleges igazságának skálája kevésbé hozzáférhető. Talán azon múlik a skála hozzáférhetőségének mértéke, hogy az asszertívumoknál van más jelentéskomponens az aktuális igazság kifejezése mellett (amely egy kommunikációs aktus módját ragadja meg), a fikciós igék esetében meg egyáltalán nem lényeges az aktuális igazság.

Hasonlóan tentatív magyarázatot tudunk adni arra is, hogy a valódi faktívok esetében miért nem elérhető a *rosszul* (illetve *jól*), és miért az *alaptalanul* éri el ugyanazt a hatást. Más szóval úgy tűnik, a valódi faktívok esetében (szemben a szemifaktívokkal) nem érhető el közvetlenül az attitűdtartalom tényleges igazságának skálája, csak közvetetten. Afféle „naiv” szemantikai érveléssel azt mondhatjuk, hogy ezen igék lexikai jelentése kevésbé arra fókuszálódik, hogy igaz-e az attitűd tárgyát képező propozíció, szemben a szemifaktívokkal és az episztemikusokkal, ahol ez a konstrukció a legkiterjedtebben elérhető a *rosszul*-jellegű határozókkal. Azon attitűdök esetében pedig, amelyeknél sem az *alaptalanul*, sem egyéb értékelő módosító nem képes a propozicionális tartalom igazságát megszorítani, azaz a kötőmódot megengedő attitűdöknél ez az igaz-hamis skála még közvetetten sem érhető el.

A jelen elemzési javaslat természetesen még igen kezdeti stádiumban van, és nem képes tehát a határozószók által kiváltott faktivitásváltással kapcsolatos összes jelenségre magyarázatot adni. Úgy vélem azonban, igen ígéretes több szempontból is, kezdve azzal, hogy a kérdéses határozószókra azok hagyományos szemantikáját alkalmazhatjuk, és csupán annyit kell feltételezni, hogy a kérdéses attitűdigék esetében elérhető az attitűd tárgyát képező propozíció aktuális világbeli igazságát kódoló skála.

Emellett lehetséges, hogy magyarázatot tudunk adni ily módon arra is, miért nem járnak együtt ilyen módosítók a negatív tartalmú igékkel, mint *kétli*, *hazudik*: ezen igék fordított hierarchiát feltételeznek, mint a többi, vagyis itt a maximális elem a **0** (és nem az **1**), és esetleg azon skáláknak, amelyekre az értékelő módosítók hivatkoznak, van egy *objektív* rendezése, amelyet a *rosszul* és hasonló módosítók ugyan megfordíthatnak, azonban az értékelő módosítók értelmezéséhez szükséges az objektív rendezésű skála. Ilyesféle megszorítással eddig nem nagyon foglalkoztak a fokozható mellénevek irodalmában, ám nem biztos, hogy elvetendő felvetés. Az értékelő módosítókra ez ugyanis véleményem szerint általában igaz, nem csupán ezen jelenségkörben. Így például a *#Péter jól gyalázkodott* furcsán hangzik egy átlagos kon-

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

textusban, és inkább olyan kontextusban fogadnánk el, ahol a minél elvete-mültebb gyalzkodási képesség pozitív értéknek számít.

Az is alátámasztja a skála alapú megközelítést, hogy a fenti elemzés telje-sen természetesen kiterjeszthető több, mint kételemű igaz-hamis skálára is. Például ha Péter úgy tudja, hogy 14 gyufa van a dobozban, míg valójában 13, akkor tökéletesen megfelelő azt mondani, hogy *majdnem jól tudta*, hogy mennyi gyufa van a dobozban. Ekkor minden kifejezésnek ugyanaz a sze-mantikai kontribúciója, mint eddig, a *jól* tehát a maximális, 1-es elemre képe-zi a *tudta* attitűdöt, a *majdnem* pedig – mint minden más esetben is – módosítja ezt olyan módon, hogy a végső érték nagyon közel legyen az 1-hez (jóval közelebb, mint 0-hoz), de ne 1 legyen (a *majdnem* szemantikájáról lásd például Rotstein és Winter (2004), Sauerland és Stateva (2007)).

Megjegyzendő, a *jól* / *rosszul* szükséges ebben a konstrukcióban, külön-ben a *majdnem* vagy az eseményt módosítja, vagy az attitűd alanyának hitét kódoló skálát, azaz nem fér hozzá közvetlenül az aktuális igazság skálájához. Így például a *Péter majdnem rájött, hogy Mari otthon van* esetében vagy a “rájövetel” nem történt meg, de hajszal híja volt (például Mari egy másod-perccel azelőtt húzódott vissza a függöny mögé, hogy Péter odanézett), vagy Péter olyan dologra jött rá, ami ugyan nem igaz, de a kontextuálisan megha-tározott alternatívák közül a legközelebb áll az igazsághoz (például azt gon-dolta, hogy nem iskolában van, hanem a szomszédjánál). Mindez jelezheti azt, hogy míg a *rájön*-jellegű attitűdigék esetében a mondatbővítménynek az alany hitét kódoló skálán felvett értéke az igazságfeltételes jelentés része, addig annak az aktuális igazságát kódoló skálán felvett értéke nem, hanem pusztán előfeltételezett.

4.2. Mi a helyzet az „úgy”-gyal?

A fenti, az értékelő módosítók faktivitásváltoztatására adott elemzés mellett meggyőző érveket lehet hozni. Kérdés azonban, hogy kiterjeszthető-e ez az *úgy*-ra, vagy netán az teljesen eltérő módon fejt ki hatását. Ami az egységes elemzés mellett szólna, az a szinte tökéletes átfedés az *úgy*-gyal és értékelő határozókkal módosítható attitűdök között (legalábbis azok között, ahol a faktivitást befolyásolják). Nem járul viszont az *úgy* valódi faktívokhoz (azon-ban ha az *alaptalanul*-t nem tekintjük értékelő módosítónak, ez csak tovább erősíti a párhuzamot), ellenben több egyéb igénél is megjelenik, ahol az értékelő módosítók nem.

A relatív veridikálisoknál említett „bizonytalansági” hatást is figyelembe véve esetleg mondhatnánk, hogy az *úgy* törli a fent bevezetett skálán felvett

alapértéket. Azt talán meg tudnánk indokolni, hogy miért nem törölheti a csak a „közvetetten” elérhető skálán felvett értéket a valódi faktívoknál, feltételezve, hogy az *úgy* csak a közvetlenül hozzáférhető igazságskálához fér hozzá, akárcsak a *jól / rosszul*. Ekkor azonban nincs rá magyarázatunk, hogy miért jelenik meg eleve nem faktív attitűdöknél (például *úgy parancsolt, hogy p*).

Elképzelhető, hogy az *úgy* szemantikája teljesen eltér az értékelő módosítóképtől. Felmerülhet például, hogy – amint intuitív módon így érezzük – az *úgy* valójában a propozicionálisattitűd-tartalomra utal. Bach (1997) egy nem-relációs elemzést ad az attitűdigékre, mely szerint az attitűdigék propozicionális tárgya nem argumentum, hanem *tulajdonság*. A Bachéhoz hasonló elemzést vet fel Forbes (2006) is, aki bevezet egy **char** függvényt, amellyel azt ragadja meg, hogy egy intenzionális ige tárgya „karakterizálja”, avagy jellemzi az adott intenzionális predikátumot, és nem pedig témája annak (ő általában az intenzionális igékre dolgozza ki ezt az elemzést, amelyeknek talán a legnépesebb alosztályát képezik az attitűdigék). Moltmann (2003) azonban többek között azon érveléssel veti el Bach elemzését, hogy a propozicionális tartalmat a nyelvekben tárgyra utaló proformák helyettesítik, az angolban *what* és *-thing* proformák, nem pedig *how* és *-way*, amint azt várnánk a predikatív elemzés esetén. A magyar *úgy* (és a fent említett angol *so*-konstrukció) viszont ezen érvelés alapján mégiscsak alátámasztaná Bach elemzését – legalábbis azon attitűdök esetében, amelyekkel megjelenhet.

Ez a magyarázat azonban nem kielégítő. Egyrészt nincs világos független ok arra, hogy éppen azon attitűdök kapjanak predikatív, és nem pedig relációs elemzést, amelyekkel az *úgy* együtt járhat. Például **úgy kétlem, hogy p*, de *úgy vélem, hogy p*, miközben nincs semmilyen okunk feltételezni, hogy a *kétli* propozicionális tárgya argumentum, a *véli*-é viszont tulajdonság. Ha azonban azt állítjuk, hogy minden attitűdöt elemezhetünk predikatív megközelítésben, nem világos, hogy miért nem járhat mindegyikhez az *úgy*. Egy másik probléma, hogy ez alapján nyelv-specifikus lenne, hogy mely attitűd propozicionális tárgyát kell tulajdonságként, illetve argumentumként elemezni, hiszen az angol *so*- és a magyar *úgy*-konstrukció nem esik egybe (például *Úgy látom, hogy p*, de **Do you see so?*).

Az *úgy* esetében tehát sem a skála alapú, sem a propozicionális tárgy, mint tulajdonság megközelítés nem kielégítő teljesen. Jelen tanulmányban ezért az *úgy* elemzése nyitott kérdés marad.

5. Összefoglalás

Tanulmányomban az attitűdigék faktivitásával kapcsolatos kérdéseket tárgyaltam, közelebbről pedig az egyes határozószók faktivitásra gyakorolt hatását vizsgáltam. Azt láttuk, hogy az attitűdigéknél a faktivitás több fokozatban jelenik meg, és több tényező is erősen befolyásolja (többek közt a komplementum igemódja, típusa, az argumentum típusa, az illokúciós típus stb.). Ezt a változatosságot egy ideális elemzés meg kell, hogy ragadja, ebben a tanulmányban azonban például egyelőre nem tudtam elkülöníteni a valódi- és a szemifaktívokat, minthogy mindegyik ugyanarra az elemre (**1-re**) képez le az elemzésben bevezetett igazságskálán.¹⁵

Rátérve a faktivitás változékonyságára a változatossága után, azt találtuk, hogy több határozó is befolyásolhatja azt. Első lépésként tisztáztam, hogy (legalább) kétféle *úgy* is létezik, és mindkettő előfordulhat attitűdigékkel, azonban prozódiai, szintaktikai és jelentésalapon különválaszthatók, ami fontos, hisz csak az egyik befolyásolja a faktivitást. Ezután megvizsgáltam, hogy milyen attitűdigékkel jelenhetnek meg egyfelől az *úgy*, másfelől az itt értékelő módosítóknak hívott határozók. Véleményem szerint érdekes momentum, hogy az értékelő módosítók nem csak törölni képesek a faktivitást, hanem előidézni is, ami fontos megmagyarázandó tény egy egyszerű preszuppozíció-törlési elemzés számára.

Az értékelő módosítókra egy a fokozható melléknevek szemantikáját alapul vevő elemzést adtam. Eszerint ezen határozók szokásos jelentésükben állhatnak az attitűdigék mellett, más szóval argumentumukat, az attitűdigét egy skálára képezik, amelyen egy meghatározott standard elérését kívánják meg. A fontos lépés az elemzésben az igaz-hamis (**1-0**) skála, pontosabban a propozicionális tartalom igazságskálájának feltételezése. Az attitűdigék faktivitását így szintén könnyen megragadhatjuk ezen a skálán attól függően, hogy felveszi-e az adott attitűd az **1-et** alapértelmezett értékül vagy sem. A *jól* és a *rosszul* értékelő módosítók pedig rendre az **1-re**, illetve **0-ra**, mint maximális elemre képezik le az attitűdigét ezen a skálán. Az elemzésnek több előnyös oldalát is láttuk: többek között egységes szemantikát feltételez a kérdéses határozókra, illetve természetesen kiterjeszthető a *majdnem jól tudta*-jellegű mondatokra.

Az *úgy* esetében azonban azt találtuk, hogy kevésbé meggyőző az ilyen skála alapú szemantika, és egy másik, propozicionális tartalom mint attitűd-predikátum megközelítést is elvetettünk. Az *úgy-ra* tehát továbbra sincs kielé-

¹⁵ Megjegyzendő, Tóth (2006) elemzésében sincs e két osztály szemantikájukban elkülönítve, minthogy mindegyik osztálynál totálisan realizisztikus a modális bázis.

gító elemzésünk. Ezen kívül az értékelő módosítók esetében sem sikerült távolról sem minden kérdést tisztázni. Így például csupán naiv szemantikai magyarázatot tudtam adni arra, hogy a bevezetett skála miért csak közvetetten elérhető a valódi faktívoknál, illetve miért nem elérhető egyáltalán azoknál az ígéknel, amelyekkel nem jelennek meg értékelő módosítók. Úgy vélem azonban, hogy a jelen írásban csak elnagyoltan kidolgozott javaslatnak vannak ígéretes pontjai, és az eddig kevés figyelmet kapott téma maga is további kutatásra érdemes, nevezetesen, hogy miként változhat az egyes attitűdigék faktivitása – nem csupán a különböző kontextusokban, beágyazásokban, hanem a különböző határozók és egyéb kifejezések hatására.

Hivatkozások

- Bach, Kent 1997. So belief reports report beliefs? *Pacific Philosophical Quarterly* 78: 215–241.
- Barwise, Jon – John Perry 1981. Situations and attitudes. *Journal of Philosophy* 78(11): 668–691.
- de Cuba, Carlos – Barbara Ürögdi 2010. Clearing up the ‘facts’ on complementation. In *Proceedings of the 33rd Annual Penn Linguistics Colloquium*.
- Égré, Paul 2008. Question-embedding and factivity. *Grazer Philosophische Studien* 77(1): 85–125.
- Farkas Donka – Kim B. Bruce 2010. On reacting to assertions and polar questions. *Journal of Semantics* 27(1): 81–118.
- Forbes, Graeme 2006. *Attitude Problems: An Essay on Linguistic Intensionality*. Oxford University Press, Oxford.
- Fox, Chris – Shalom Lappin 2001. A framework for the hyperintensional semantics of natural language with two implementations. In Philippe De Groote – Glyn Morrill – Christian Retoré (eds.), *Logical Aspects of Computational Linguistics*, 175–192, Springer.
- Grice, Paul 1989. *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press.
- Heim, Irene 1992. Presupposition projection and the semantics of attitude verbs. *Journal of Semantics* 9(3): 183.
- Hintikka, Jaakko 1969. *Models for Modalities*, chapter Semantics for propositional attitudes, 87–111. D. Reidel Publishing Co.
- Kennedy, Christopher 2001. Polar opposition and the ontology of ‘degrees’. *Linguistics and Philosophy* 24(1): 33–70.
- Kennedy, Christopher 2007. Vagueness and grammar: The semantics of relative and absolute gradable adjectives. *Linguistics and Philosophy* 30(1): 1–45.
- Kennedy, Christopher – Louise McNally 2005. Scale structure, degree modification, and the semantics of gradable predicates. *Language* 81: 345–381.
- Kratzer, Angelika 1981. The notional category of modality. In Hans-Jürgen Eikmeyer – Hannes Rieser (eds.) *Words, Worlds, and Contexts*, 38–74, Mouton de Gruyter, Berlin – New York.

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

- Kripke, Saul 1979. A puzzle about belief. In Avishai Margalit (ed.) *Meaning and Use*, 239–283, Dordrecht, D. Reidel.
- Moltmann, Friederike 1994. *Attitude reports, events, and partial models*. Ms.
- Moltmann, Friederike 2003. Propositional attitudes without propositions. *Synthese* **135**: 77–118.
- Rotstein, Carmen – Yoad Winter 2004. Total adjectives vs. partial adjectives: Scale structure and higher-order modifiers. *Natural Language Semantics* **12**(3): 259–288.
- Sauerland, Uli – Penka Stateva 2007. Scalar vs. epistemic vagueness: Evidence from approximators. In Masayuki Gibson – Tova Friedman (eds.) *Proceedings of SALT 17*, CLC Publications, Cornell University, Ithaca, NY.
- Stephenson, Tamina 2008. Propositional attitudes in a relativist semantics. Arché / CSMN Contextualism and Relativism Pilot Workshop.
- Tóth Enikő 2006. *A Semantic Approach to Mood Choice in Complement Clauses with Special Reference to Hungarian*. Ph.D. thesis, Debreceni Egyetem.